

ความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีครอบครัว ความผูกพันในครอบครัว กับความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา Relationships between Family Rituals, Family Connectedness and Adolescents' Resilience in Ayutthaya Province

วัชรินทร์ กระแสสัตย์*, วรณี เดียววิศเรศ**, จินตนา วัชรสินธุ์**

*โรงพยาบาลบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

**คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Watcharin Krasaesat*, Wannee Deoisres**, Chintana Watchrasin**

*Bang Pa-in Hospital, Phra Nakhon Si Ayutthaya

**Faculty of Nursing, Burapha University

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงพรรณนาค้างนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อ 1) ศึกษาประเพณีครอบครัว ความผูกพันในครอบครัวและความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา 2) ศึกษาความสัมพันธ์และอำนาจในการทำนายของประเพณีครอบครัวและความผูกพันในครอบครัวกับความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนชายและหญิงที่มีอายุระหว่าง 15-19 ปี ที่กำลังศึกษาชั้นมัธยมปลายปีที่ 4-6 ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่จังหวัด ศูนย์การศึกษาอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) และวัยรุ่นที่ศึกษาชั้น ปวช.1-3 ในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานกรมอาชีวศึกษา ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน 389 คน ได้มาโดยการสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน เก็บข้อมูลโดยให้วัยรุ่นตอบแบบสอบถามด้วยตนเอง ประกอบด้วย แบบสอบถามข้อมูลส่วนบุคคลและครอบครัว แบบสอบถามประเพณีครอบครัว แบบสอบถามความผูกพันในครอบครัว และแบบสอบถามความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่น วิเคราะห์ข้อมูลด้วย สถิติพรรณนา สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน และการวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน ผลการวิจัยพบว่า ประเพณีครอบครัวและความผูกพันในครอบครัวมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับสูง ประเพณีครอบครัว และความผูกพันในครอบครัวมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ($r = .615$ และ $.315$ ตามลำดับ) และร่วมกันทำนายความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ ระดับ .05 ได้ร้อยละ 41.3

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้ คือหน่วยงานสาธารณสุขและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรจัดโครงการส่งเสริมกิจกรรมประเพณีครอบครัว และความผูกพันในครอบครัว เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่น ทั้งนี้เพื่อป้องกันปัญหาพฤติกรรมเสี่ยงที่ไม่ปลอดภัย และปัญหาสุขภาพจิตในวัยรุ่น

คำสำคัญ : ประเพณีครอบครัว ความผูกพันในครอบครัว ความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่น

Abstract

The objectives of this descriptive study were two folds 1) to examine family rituals, family connectedness, and the resilience of adolescents studying in high school and vocational school in Ayutthaya Province and 2) to examine the relationships between these family factors with the adolescents' resilience. A multi-stage random sample of male and female adolescents aged 15–19 years studying at high schools, vocational schools, and non-formal schools in Ayutthaya Province participated in this study. Four self-report questionnaires which composed of the Personal and Family Background Questionnaire, the Family Ritual Questionnaire, the Family Connectedness Questionnaire, and the Adolescent Resilience Questionnaire were used to collect data. Descriptive statistics, Pearson Product Moment Correlation, and Stepwise Multiple Regression Analysis were used for data analysis. The Results showed that adolescents reported that their family rituals and family connectedness were at a moderate level while their resilience was rated at a high level. Family rituals and family connectedness were significantly and positively related to the adolescent resilience ($r = .615, p < .05$, $r = .315, p < .05$ respectively). Both family rituals and family connectedness contributed to explain 41.3 % of variance of the adolescent resilience.

These results suggest that health care and other related organization should implement programs to promote family rituals and family connectedness in families with adolescents in order to strengthen the adolescent's resilience and preventing health risk behaviors among adolescents such as drug abuse, unsafe sex, and mental health problems.

Keywords : family ritual, family connectedness, adolescents' resilience

บทนำ

ความเข้มแข็งทางใจ (Resilience) เป็นความสามารถในการจัดการกับปัญหาและวิกฤติของชีวิตให้สามารถฟื้นตัวกลับสู่สภาพปกติได้ในเวลาอันรวดเร็ว ทั้งเกิดการเรียนรู้และเติบโตจากการเผชิญหน้ากับปัญหาและวิกฤตินั้น ๆ¹ ซึ่งเป็นคุณลักษณะของบุคคลที่สามารถผ่านปัญหาและความทุกข์ยากต่าง ๆ มาได้² คุณลักษณะดังกล่าวได้แก่ แนวคิดที่ว่าฉันมี (I HAVE...) ฉันเป็น (I AM...) และฉันสามารถ (I CAN...) โดยที่บุคคลที่มีคุณลักษณะเหล่านี้จะมีความสามารถในการเผชิญและปรับตัวต่อภาวะวิกฤติได้อย่างเหมาะสม มีความอดทนและมีศักยภาพในการฟื้นพลังหลังผ่านเหตุการณ์เลวร้ายได้อย่างรวดเร็ว³ และที่สำคัญยังเป็นปัจจัยปกป้อง (protective factors) ที่ช่วยให้บุคคลสามารถเผชิญปัจจัยเสี่ยง เอาชนะหรือหลีกเลี่ยงการกระทำที่จะเกิดผลทางลบได้ หรือมีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่อตนเองและสังคม เป็นต้น⁴ โดยเฉพาะในวัยรุ่น ซึ่งเป็น

ระยะที่มีความสำคัญที่ควรสร้างเสริมคุณลักษณะด้านความเข้มแข็งทางใจ เพื่อที่จะได้เติบโตเป็นผู้ใหญ่อย่างมีคุณภาพและสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง และที่สำคัญอย่างยิ่งเป็นวัยที่จะก้าวสู่ความเป็นผู้ใหญ่ซึ่งจะเป็นกำลังที่สำคัญของการพัฒนาประเทศชาติต่อไปในอนาคต วัยรุ่น (Adolescence) คือผู้ที่มีอายุระหว่าง 10–19 ปี⁵ เป็นช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ และพฤติกรรมอย่างรวดเร็วและซับซ้อน เนื่องจากเป็นช่วงวัยที่มีความสับสนทางจิตใจมากกว่าวัยอื่น ๆ เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิตระหว่างความเป็นเด็กไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่⁶ จากการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วดังกล่าว ถ้าวัยรุ่นไม่สามารถปรับตัวปรับใจให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงได้อาจส่งผลให้บางคนมีปัญหามากมายด้าน เช่น ภาวะทางอารมณ์ลดลง ไม่สามารถอดทนต่อเรื่องที่เข้ามากระทบได้ ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อสุขภาพจิตของวัยรุ่น

เหล่านั้น และถ้าปล่อยทิ้งไว้อาจพัฒนาไปเป็นโรคจิต⁷ ซึ่งองค์การอนามัยโลกได้คาดการณ์ว่าภายในปี 2020 ภาวะซึมเศร้าจะเป็นภาระและความสูญเสียด้านสุขภาพ วัยรุ่นที่ได้รับการส่งเสริมความเข้มแข็งทางใจ โดยมีมุมมองทางบวก และมีสุขภาพจิตที่ดี สามารถมีสัมพันธภาพ และรักษาสัมพันธภาพกับผู้อื่นไว้ได้อย่างราบรื่น โดยปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุข สามารถเรียนรู้ได้เต็มตามศักยภาพที่มีดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นประโยชน์ต่อตนเองและต่อผู้อื่น ไม่เกิดอาการหรือโรคทางจิตได้ง่าย⁸ ถึงแม้ชีวิตจะเผชิญปัญหา มาก ก็สามารถแก้ไขผ่านพ้นไปได้ด้วยดี คนที่สุขภาพจิตไม่ดีเนื่องจากขาดความเข้มแข็งทางใจ มักมีปัญหาในการปรับตัว มีอาการทางจิต เช่น ความเครียด ซึมเศร้า แม้ว่าจะเจอปัญหาเล็กๆ ก็ปรับตัวได้ลำบาก มักเจ็บป่วยด้วยโรคทางจิตได้ง่าย และฟื้นตัวได้ไม่ดี และมีปัญหาทางพฤติกรรมที่สร้างความเดือดร้อนให้กับตนเองและสังคม⁹ โดยในปัจจุบันพบว่าวัยรุ่นไทยมีภาวะซึมเศร้าสูงถึงร้อยละ 40.8-50.9 และมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ¹⁰ และจากการศึกษาถึงเด็กไทยศตวรรษที่ 21 พบว่า พฤติกรรมที่น่าเป็นห่วงมากที่สุดได้แก่ การแสดงออกที่ก้าวร้าวรุนแรง ความประพฤติดังเทศ ไม่เหมาะสม และมีการเรียนรู้เรื่องเพศเร็วกว่าวัยอันควร¹¹ และที่สำคัญมีแนวโน้มเป็น "ยุวอาชญากร" โดยพบว่าเด็กกว่าร้อยละ 50 กำลังเดินเข้าสู่เส้นทางอาชญากรรมรวมกลุ่มเป็นแก๊งอันธพาล มั่วสุมกิจกรรมที่เป็นอันตรายต่อตนเองและสังคม เช่น เสพสารเสพติด มั่วเพศ นิยมความรุนแรง¹² ซึ่งจากการศึกษาถึงสาเหตุหลักของปัญหาของวัยรุ่น ได้แก่ ครอบครัวละเลย จนกลายเป็นความเก็บกด ซ้ำใจจากครอบครัว¹³ หรือความขัดแย้งในครอบครัว การขาดความรักความอบอุ่น ความเข้าใจระหว่างสมาชิกในครอบครัว¹⁴ นอกจากนี้ วัยรุ่นที่บิดามารดาขาดการศึกษาหรือมีปัญหาสุขภาพทางจิต ครอบครัวมีบุตรมาก ฐานะยากจน มีการใช้ความรุนแรงในครอบครัว เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยเสี่ยงที่สำคัญ¹⁵ โดยเฉพาะวัยรุ่นที่มีปัญหาด้านพฤติกรรม การใช้สารเสพติด หรือมีภาวะซึมเศร้า เป็นผลมาจากการที่ครอบครัว

ไม่มีเวลาวางใจกัน ขาดการทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งครอบครัวเป็นบริบทที่สำคัญต่อการพัฒนาการด้านต่างๆ ของเด็กและวัยรุ่น รวมทั้งความเข้มแข็งทางใจ โดยบริบทที่สำคัญได้แก่ ประเพณีครอบครัวและความผูกพันในครอบครัว

ประเพณีครอบครัว (Family ritual) เป็นแบบแผนของพฤติกรรม กิจกรรมที่สำคัญ ที่สมาชิกในครอบครัวปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยได้รับถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง ซึ่งกิจวัตรของครอบครัวที่เกิดขึ้นนี้ เกิดจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกครอบครัวอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ โดยมีนัยที่สำคัญต่อสมาชิกในครอบครัว¹⁶ ซึ่งตัวอย่างประเพณีครอบครัว ได้แก่ กิจกรรมการฉลองในครอบครัว (Family celebration) หรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในครอบครัวตามวาระโอกาสสำคัญต่างๆ เช่น การไปงานครอบครัววันเกิดของญาติพี่น้อง เป็นต้น รวมทั้งแบบแผนกิจวัตรของครอบครัว (Family routine) ซึ่งเป็นกิจกรรมของครอบครัวที่เกิดขึ้นเป็นประจำ ได้แก่ แบบแผนการรับประทานอาหาร หรือการเข้านอน การใช้เวลาวางร่วมกันในวันหยุด เป็นต้น เหล่านี้ช่วยสร้างความผูกพันระหว่างสมาชิกในครอบครัว ส่งผลให้เกิดภูมิคุ้มกันทางจิตที่ดีของสมาชิกในการเผชิญปัญหาและอุปสรรคต่างๆ¹⁷

ความผูกพันในครอบครัว (Family connectedness) เป็นความรู้สึกใกล้ชิดผูกพันต่อบิดามารดา การรับรู้ถึงการเอาใจใส่ มีความพอใจในสัมพันธภาพภายในครอบครัว รู้สึกถึงการเป็นที่รักและที่ต้องการของครอบครัว¹⁸ โดยที่ความผูกพันในครอบครัวในระดับสมดุลงจะเป็นพื้นฐานในการกำหนดรูปแบบความคิด ความเชื่อ พฤติกรรมและทัศนคติในทางบวกต่อตนเองและครอบครัว ทำให้วัยรุ่นมีการดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุผล มีการพัฒนาร่างกายและจิตใจเป็นไปอย่างเหมาะสมและสามารถปรับตัวได้ดีเมื่อเผชิญปัญหา มีความทนทานต่อความเครียด และผ่านพ้นไปได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นคุณลักษณะของ ความเข้มแข็งทางใจ¹⁸

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นจังหวัดหนึ่งที่พบวัยรุ่นมีปัญหาพฤติกรรมเสี่ยงที่มีผลต่อภาวะสุขภาพ

และเป็นอันตรายต่อสังคม จากการติดตามสภาวะการณั้เด็กและเยาวชนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (Child watch) พบว่า เด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษา อาชีวศึกษา และอุดมศึกษา 1) ที่ไม่ได้อยู่กับบิดามารดาเพิ่มขึ้น 2) การไปเที่ยวกับบิดามารดาหรือพี่น้องเป็นประจำลดลง 3) มีการพูดคุยกับบิดามารดาผู้ปกครองน้อยลง 4) อยู่บ้านคนเดียวมากขึ้น 5) มีความเชื่อเรื่องภูตผีแห่งกรรมลดลง และ 6) ขอบรับการบำบัดยาเสพติดเพิ่มขึ้น¹³ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสถานการณ์ที่เป็นปัจจัยเสี่ยง โดยเฉพาะกิจกรรมตามประเพณีครอบครัวและความผูกพันในครอบครัวที่ลดลง เหล่านี้อาจส่งผลให้เกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาของวัยรุ่นได้ ดังรายงานจากการสำรวจพฤติกรรมของเด็กไทยในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ของสถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์ (นิด้า) พบว่า เด็กวัยรุ่นมีการใช้ความรุนแรงที่พบว่ามีมากขึ้นหลายเท่าตัว ไม่ใส่ใจดูแลสุขภาพของตนเอง มีเพศสัมพันธ์ก่อนถึงวัยอันสมควร¹⁹

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าว จะเห็นว่าวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีพฤติกรรมเสี่ยงที่เป็นปัญหาต่อภาวะสุขภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัยรุ่นที่มีปัจจัยเสี่ยงจากสิ่งแวดล้อมในครอบครัว ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้ขาดความเข้มแข็งทางใจและอาจนำมาซึ่งปัญหาสำหรับตนเอง ครอบครัว สังคม และประเทศชาติ ผู้วิจัยในฐานะบทบาทของพยาบาลเวชปฏิบัติครอบครัวจึงมีความสนใจที่จะศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีครอบครัว ความผูกพันในครอบครัวกับความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ว่ามีลักษณะเป็นเช่นไรและมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ด้วยเหตุที่ว่า ประเพณีครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยดำรงโครงสร้าง หน้าที่และสมดุลของครอบครัว นำมาซึ่งความรักความผูกพันระหว่างสมาชิกในครอบครัว ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการส่งเสริมพัฒนาการและความมั่นคงทางอารมณ์และจิตใจ อันนำไปสู่การมีความเข้มแข็งทางใจให้กับวัยรุ่น ซึ่งจะช่วยให้วัยรุ่นดำเนินชีวิตได้อย่างมีคุณภาพ และที่สำคัญยังเป็นปัจจัยปกป้องให้กับวัยรุ่นในสถานการณ์ที่มี

ความเสี่ยงให้ตระหนักถึงสิ่งที่ตนมี ตนเป็น และตนสามารถ โดยประโยชน์ของการศึกษาค้นคว้านี้จะช่วยให้ได้ข้อมูลพื้นฐานสำหรับพยาบาลในการวางแผนพัฒนา กิจกรรมหรือโปรแกรมการส่งเสริมความเข้มแข็งใจสำหรับวัยรุ่นได้อย่างถูกต้องเหมาะสม เพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของวัยรุ่นต่อไปในอนาคต

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive research) กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ ได้แก่ นักเรียนที่มีอายุ ระหว่าง 15 -19 ปี ที่กำลังศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายชั้นปีที่ 4-6 รวมทั้งนักเรียนอาชีวศึกษา ที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) ชั้นปีที่ 1-3 ในสถานศึกษาที่ตั้งในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปีการศึกษา 2553 จำนวน 389 คน ซึ่งได้มาจากการคำนวณขนาดของกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้สูตรของยามานะ²⁰ ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 การสุ่มตัวอย่างใช้วิธีการสุ่มแบบหลายขั้นตอน (Multi-stage random sampling) โดยกำหนดคุณลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

1. มีภูมิลำเนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ตามข้อมูลทะเบียนราษฎรไม่น้อยกว่า 6 เดือน นับถึงวันเก็บข้อมูล),พักอาศัยอยู่กับบิดา มารดา หรือญาติ พี่น้องที่มีสายสัมพันธ์ทางโลหิต

2. ยินดีเข้าร่วมในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เป็นแบบสอบถามจำนวน 1 ชุด แบ่งเป็น 4 ตอน ซึ่งแบบสอบถามมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 แบบสอบถามข้อมูลส่วนบุคคลและครอบครัวของวัยรุ่น

ตอนที่ 2 แบบสอบถามประเพณีครอบครัว (Family Rituals Questionnaires) เป็นแบบสอบถามการรับรู้ของวัยรุ่นเกี่ยวกับ กิจกรรมที่ครอบครัวได้ปฏิบัติร่วมกัน เนื่องในโอกาสต่างๆ โดยผู้วิจัยดัดแปลงมาจากแบบประเมินประเพณีครอบครัวของ Fiese & Kline (1993)²¹ ตามแนวคิดของ Wolin & Bennett

(1984)²² ประกอบด้วยข้อคำถาม 40 ข้อ แบ่งเป็น 5 วาระโอกาส ดังนี้ 1) การรับประทานอาหารมื้อเย็น (dinner time) 2) กิจกรรมในวันหยุดสุดสัปดาห์ (weekends) 3) กิจกรรมการเฉลิมฉลองร่วมกันประจำปีและการฉลองเนื่องในโอกาสพิเศษ (annual celebrations and special celebrations) 4) กิจกรรมวันหยุดสำคัญทางศาสนา (religious holiday) และ 5) กิจกรรมตามวัฒนธรรมและประเพณี (cultural and ethnic traditions) เช่น พิธีโกนจุก ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น แบบสอบถามเป็นมาตราส่วนประมาณค่า 4 ระดับ คะแนนตั้งแต่น้อยที่สุด คือ 0 หมายถึงกิจกรรมดังกล่าวไม่จริงและไม่ตรงกับครอบครัวของวัยรุ่นเลย จนถึงคะแนน 3 หมายถึง จริงอย่างยิ่ง กิจกรรมดังกล่าวเป็นจริงและตรงกับครอบครัวของวัยรุ่นมากที่สุด แปลผลโดยใช้ค่าคะแนนเฉลี่ยโดยรวมและรายด้าน แบ่งเป็น 3 ระดับ ซึ่งคะแนนเฉลี่ย 0.00–0.99 หมายถึงมีความความเข้มแข็งของประเพณีครอบครัวอยู่ในระดับต่ำ คะแนนเฉลี่ย 1.00–2.00 หมายถึงมีความเข้มแข็งของประเพณีครอบครัวอยู่ในระดับปานกลาง และคะแนนเฉลี่ย 2.01–3.00 หมายถึง มีความความเข้มแข็งของประเพณีครอบครัวอยู่ในระดับสูง

ตอนที่ 3 แบบสอบถามความผูกพันในครอบครัว เป็นการประเมินการรับรู้ของวัยรุ่นต่อบรรยากาศความผูกพันในครอบครัว โดยลักษณะคำถามประกอบด้วย ความใกล้ชิดครอบครัว การรับรู้ถึงการเอาใจใส่จากครอบครัว ความพอใจในสัมพันธ์ภาพของครอบครัว และความรู้สึถึงการเป็นที่รักและต้องการของครอบครัว โดยใช้แบบประเมินความผูกพันในครอบครัวตามแนวคิดของเรชนิกและคณะ¹⁸ ที่แปลโดย พิสมัย นพรัตน์ (2543)²³ แบ่งเป็น 12 ข้อคำถาม ลักษณะคำตอบเป็นมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ คะแนนตั้งแต่น้อยที่สุด 1 หมายถึง ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง และคะแนนสูงที่สุด 5 หมายถึง เห็นด้วยอย่างยิ่ง แปลผลโดยใช้ค่าเฉลี่ยโดยรวม แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ คะแนนเฉลี่ย

1.00–2.33 หมายถึง มีความผูกพันในครอบครัวอยู่ในระดับต่ำ คะแนนเฉลี่ย 2.34–3.67 หมายถึงมีความผูกพันในครอบครัวอยู่ในระดับปานกลาง และคะแนนเฉลี่ย 3.68–5.00 หมายถึงมีความผูกพันในครอบครัวอยู่ในระดับสูง

ตอนที่ 4 แบบสอบถามความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่น เป็นการประเมินความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่น โดยใช้แบบประเมินตามกรอบแนวคิดของกรอทเบิร์ก² ซึ่งดัดแปลงโดย นิตยา ตากวิริยะนันท์ (2551)²⁴ มีทั้งหมด 25 ข้อคำถาม โดยลักษณะคำถามประกอบด้วย องค์ประกอบ 3 ด้าน ดังนี้ 1) ด้านแหล่งประโยชน์ภายนอก (I have...) 2) ด้านความเข้มแข็งภายใน (I am...) และ 3) ด้านทักษะสังคมและสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลและการแก้ปัญหา (I can...) ลักษณะคำตอบเป็นมาตราส่วนประมาณค่า 4 ระดับ คะแนนตั้งแต่น้อยที่สุด คือ 0 หมายถึง คุณลักษณะดังกล่าวไม่จริงและไม่ตรงกับวัยรุ่นเลย จนถึงคะแนน 3 หมายถึง จริงอย่างยิ่ง คุณลักษณะดังกล่าวเป็นจริงและตรงกับวัยรุ่นมากที่สุด แปลผลโดยใช้ค่าคะแนนเฉลี่ยโดยรวมและรายด้าน แบ่งเป็น 3 ระดับ ซึ่งคะแนนเฉลี่ย 0.00–0.99 หมายถึง มีความความเข้มแข็งทางใจอยู่ในระดับต่ำ คะแนนเฉลี่ย 1.00–2.00 หมายถึงมีความเข้มแข็งทางใจอยู่ในระดับปานกลาง และคะแนนเฉลี่ย 2.01–3.00 หมายถึงมีความความเข้มแข็งทางใจอยู่ในระดับสูง

ผู้วิจัยดำเนินการรวบรวมข้อมูลภายหลังการรับรองของคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา และได้ทำการพิทักษ์สิทธิกลุ่มตัวอย่าง วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติพรรณนา สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน (Pearson product moment correlation coefficient) และวิเคราะห์ปัจจัยทำนายโดยใช้สถิติการถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน (Stepwise multiple regression analysis)

ผลการวิจัย

1. จากการวิเคราะห์ข้อมูลส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 389 คน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาเป็นเพศหญิงและเพศชายร้อยละ 50.6 และ 49.4 อายุของกลุ่มตัวอย่างโดยเฉลี่ยคือ 16.7 ปี และ ส่วนใหญ่ของกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 93.1 นับถือศาสนาพุทธ ส่วนลำดับที่ของการเกิดพบว่าร้อยละ 39.8 เป็นบุตรคนโต รองลงมาเป็นบุตรคนสุดท้าย คิดเป็นร้อยละ 29.0

2. ลักษณะครอบครัวของกลุ่มตัวอย่างวัยรุ่น พบว่ากลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นส่วนใหญ่ร้อยละ 72.5 พักอาศัยอยู่กับบิดาและมารดา โดยที่สถานภาพการสมรสของบิดามารดา ส่วนใหญ่ร้อยละ 69.2 มีสถานภาพการสมรสคือบิดาและมารดายังคงอยู่ด้วยกัน สำหรับการศึกษาศึกษาของบิดามารดาและผู้ปกครองพบว่าจบชั้นประถมศึกษา ร้อยละ 46.2, 43.6 และ 36.8 ตามลำดับ ส่วนอาชีพที่สร้างรายได้หลักให้บิดามารดาและผู้ปกครองคืออาชีพรับจ้าง คิดเป็นร้อยละ 49.2, 36.2 และ 50.0 ตามลำดับ และรายได้ของครอบครัวต่อปีส่วนใหญ่ร้อยละ 52.4 อยู่ในระดับพอใช้

3. ระดับความเข้มแข็งของประเพณีครอบครัว ความผูกพันในครอบครัว และความเข้มแข็งทางใจตามการรับรู้ของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

3.1 ระดับความเข้มแข็งของประเพณีครอบครัว โดยรวมตามการรับรู้ของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} \pm SD = 1.90 \pm 0.40$) และเมื่อจำแนกรายด้านตามกิจกรรมของประเพณีครอบครัวพบว่า ระดับความเข้มแข็งของประเพณีครอบครัวด้านการรับประทานอาหารมื้อเย็นอยู่ในระดับสูงและมีค่าเฉลี่ยสูงสุด ($\bar{X} \pm SD = 2.03 \pm 0.54$) ส่วนระดับประเพณีครอบครัวด้านกิจกรรมวันหยุดสุดสัปดาห์อยู่ในระดับปานกลางและมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ($\bar{X} \pm SD = 1.76 \pm 0.54$)

3.2 ระดับความผูกพันในครอบครัวตามการรับรู้ของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} \pm SD = 3.12 \pm 0.39$)

3.3 ระดับความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยรวมอยู่ในระดับสูง ($\bar{X} \pm SD = 2.12 \pm 0.39$) และเมื่อจำแนกรายด้านพบว่าความเข้มแข็งทางใจด้านแหล่งประโยชน์ภายนอก (I have...) มีค่าเฉลี่ยสูงสุด และอยู่ในระดับสูง ($\bar{X} \pm SD = 2.16 \pm 0.47$) รองลงมาได้แก่ ด้านความเข้มแข็งภายใน (I am...) ($\bar{X} \pm SD = 2.13 \pm 0.44$) และด้านทักษะสังคม สัมพันธภาพระหว่างบุคคลและการจัดการปัญหา (I can...) ($\bar{X} \pm SD = 2.05 \pm 0.44$) เรียงตามลำดับ

4. ความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีครอบครัว ความผูกพันในครอบครัว และความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัยพบว่า

4.1 ประเพณีครอบครัวมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความเข้มแข็งทางใจของกลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นในระดับปานกลางอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ในระดับปานกลาง ($r = .615$)

4.2 ความผูกพันในครอบครัวมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ในระดับปานกลาง ($r = .315$)

5. ประเพณีครอบครัว ความผูกพันในครอบครัว สามารถร่วมกันทำนายความเข้มแข็งทางใจของกลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p\text{-value} < .001$) โดยสามารถร่วมกันทำนายได้ร้อยละ 41.3 ($R^2 = 0.413$) ซึ่งตัวแปรที่มีประสิทธิภาพในการทำนายสูงสุดได้แก่ ประเพณีครอบครัว และความผูกพันในครอบครัว ($Beta = .574$, และ $.190$ เรียงตามลำดับ)

ตารางที่ 1 แสดงสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ถดถอยพหุคูณระหว่างตัวแปรทำนาย (ประเพณีครอบครัวและความผูกพันในครอบครัว) ต่อความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตัวแปรทำนาย	b	Beta	t	p-value
ประเพณีครอบครัว	.349	.574	14.37	.000
ความผูกพันในครอบครัว	.236	.190	4.76	.000

$R^2 = .413$ Adjusted $R^2 = .410$ overall $F = 135.942$ p-value <.001

อภิปรายผล

ระดับความเข้มแข็งของประเพณีครอบครัวตามการรับรู้ของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง อาจเนื่องมาจากการที่กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ร้อยละ 69.1 อาศัยอยู่กับบิดามารดา มีรายได้ครอบครัวอยู่ในระดับพอใช้ ส่งผลให้ครอบครัวมีความพร้อมและมีเวลาในการทำกิจกรรมร่วมกันทั้งกิจกรรมในบ้านและนอกบ้าน และร้อยละ 93.1 นับถือศาสนาพุทธ ครอบครัวส่วนใหญ่มักส่งเสริมให้ลูก ๆ ร่วมงานประเพณีและวัฒนธรรม และกิจกรรมทางศาสนา²⁵ ซึ่งมีอยู่ในวิถีชีวิตครอบครัวทุกช่วงวัยตั้งแต่เกิดจนตาย เช่นงานวันเกิด งานบวช งานแต่ง งานศพ เป็นต้น²⁶ โดยที่ระดับความเข้มแข็งของประเพณีครอบครัวตามการรับรู้ของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจำแนกตามกิจกรรมของครอบครัว พบว่า การรับประทานอาหารมื้อเย็นอยู่ในระดับสูงและมีค่าเฉลี่ยสูงสุด สาเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจากวัฒนธรรมการรับประทานอาหารของไทยมีมาแต่โบราณ และเป็นกิจกรรมหลักที่สำคัญของครอบครัวซึ่งต้องปฏิบัติทุกวัน ถึงแม้ว่าสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจและความเร่งรีบของสังคมในปัจจุบันมีผลกระทบต่องานอดิเรกดำเนินชีวิตของสังคม แต่ปากท้องเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะมื้อเย็นซึ่งเป็นมื้อที่สำคัญของครอบครัว ซึ่งสมาชิกจะเคารพและให้ความสำคัญต่อกฎระเบียบในการรับประทานอาหาร และการตรงต่อเวลา²⁷

ระดับความผูกพันในครอบครัวตามการรับรู้ของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยรวมอยู่ในระดับ

ปานกลาง จากข้อมูลลักษณะส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง พบว่าวัยรุ่นส่วนใหญ่อาศัยอยู่กับบิดามารดา และมีรายได้พออยู่ในระดับพอใช้ จากการที่วัยรุ่นอยู่กับบิดามารดานั้นทำให้วัยรุ่นรับรู้ถึงการได้รับความรัก การเอาใจใส่ดูแล การมีแหล่งสนับสนุนคอยช่วยเหลือ และให้คำปรึกษาได้มากกว่าวัยรุ่นที่อยู่กับบิดามารดาคนใดคนหนึ่ง²⁸ จึงรับรู้ถึงบรรยากาศครอบครัวที่อบอุ่น และลักษณะการเป็นครอบครัวเดี่ยวสมาชิกในครอบครัวส่วนใหญ่ 4-6 คน ซึ่งไม่มากนักทำให้บิดามารดามีเวลาและความสามารถเพียงพอในการดูแลเอาใจใส่²⁸

ส่วนระดับความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยรวมอยู่ในระดับสูง และเมื่อจำแนกรายด้านพบว่า ความเข้มแข็งทางด้านแหล่งประโยชน์ภายนอก (I have...) ด้านความเข้มแข็งภายใน (I am...) และด้านทักษะสังคม สัมพันธภาพระหว่างบุคคลและการจัดการปัญหา (I can...) อยู่ในระดับสูง โดยด้านที่ค่าเฉลี่ยสูงสุด ได้แก่ ด้านแหล่งประโยชน์ภายนอก (I have...) ที่เป็นเช่นนี้สามารถอาจมีสาเหตุมาจาก กลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นส่วนใหญ่อาศัยอยู่กับบิดามารดา ทำให้มีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกัน ส่งผลให้วัยรุ่นรู้สึกถึงบรรยากาศความอบอุ่นในครอบครัว และเป็นกลุ่มวัยรุ่นที่อยู่ในระบบโรงเรียน จึงรู้สึกถึงการได้รับการส่งเสริมให้ได้รับการศึกษามีทั้งเพื่อนและครูที่สามารถเป็นที่ปรึกษาไว้วางใจได้ไม่รู้สึกโดดเดี่ยว²⁹

นอกจากนี้ยังพบว่า ประเพณีครอบครัว และความผูกพันในครอบครัวมีความสัมพันธ์ทางบวกและสามารถร่วมกันทำนายความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นได้ร้อยละ 41.3 โดยที่ประเพณีครอบครัวเป็นตัวแปรที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในการทำนายความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่เป็นเช่นนี้สามารถอธิบายได้จากแนวคิดของประเพณีครอบครัว ว่าเป็นพฤติกรรมที่เป็นสัญลักษณ์ของครอบครัว ซึ่งเกิดจากการทำซ้ำ ๆ จากการมีส่วนร่วมของสมาชิกในครอบครัวตามความเชื่อและค่านิยมของครอบครัวจากรุ่นสู่รุ่น โดยเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงไว้ซึ่งโครงสร้างและหน้าที่ของครอบครัว³⁰ ตลอดจนสัมพันธ์ภาพภายในครอบครัว³¹ และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นในครอบครัว ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้จากประเพณีครอบครัวคือ การรวมตัวเป็นหนึ่งเดียวกันของครอบครัว สร้างความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว และเสริมสร้างให้วัยรุ่นมีอัตลักษณ์ของตนได้ชัดเจนขึ้น จนทำให้เกิดความรู้สึกว่า “Who are we”¹⁷

นอกจากนี้กิจกรรมประเพณีครอบครัวก็คือการให้เวลาแก่ครอบครัว โดยที่การใช้เวลาร่วมกันภายในครอบครัวเป็นพื้นฐานสำคัญต่อพัฒนาการและนำมาซึ่งความผาสุกของครอบครัว เพราะต่างมีความพึงพอใจในการมีส่วนร่วม¹⁷ พ่อแม่สามารถช่วยลูกให้เรียนรู้ถึงชีวิตในสังคมเพื่อให้ลูกเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์ การที่พ่อแม่อยู่พร้อมหน้าในครอบครัว เด็กจะเรียนรู้ความสัมพันธ์ การแบ่งปันและเรียนรู้ที่จะรักผู้อื่นมีเมตตา ครอบครัวมีความผูกพันแน่นแฟ้น ลูกจะรักพ่อแม่ มีภูมิคุ้มกัน และไม่เกี่ยวข้องกับอบายมุข และมีความเข้มแข็งในการต่อสู้กับชีวิตในสังคมต่อไป³²

สรุป

ประเพณีครอบครัวและความผูกพันในครอบครัวมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยประเพณีครอบครัวเป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลที่สูงสุดในการทำนาย

ความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่น ดังนั้นจึงควรมีการรณรงค์ส่งเสริมกิจกรรมประเพณีครอบครัวและความผูกพันในครอบครัว เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งทางใจของวัยรุ่น

เอกสารอ้างอิง

1. สำนักพัฒนาสุขภาพจิต กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข. ความเข้มแข็งทางใจสำหรับบุคลากรทางสาธารณสุข [ออนไลน์] 2549 [วันที่ค้นข้อมูล 10 ตุลาคม 2551]. เข้าถึงได้จาก <http://www.dmh.moph.go.th/ebook/>
2. Grotberg, E. Resilience for today: Gaining Strength from Adversity [Online] 2003 [cited 2009Aug11]. Available from: <http://www.worldcat.org/oclc/52335011>
3. Lewis, J. M. & J. G. Looney. The Long Struggle: Well-Functioning Working Class Black Families. New York: Brunner/Mazel; 1983.
4. Rak, C. & Peterson, L. Adolescent Resilience; 1996. [Online]. Available from <http://www.3.interscience.wiley.com/journal/119939474/abstract> [2009 June 24].
5. World Health Organization (WHO). Approach to Adolescence [Online] 1998 [cited 2009 July 16] Available from <http://www.un.org.in/Jinit/who.pdf>.
6. Erikson, E.H. Childhood and society. New York: Norton and Co., Inc; 1963.
7. สุพงษ์ ชูเดช และวิภาวี เอี่ยมวรเมธ. ตัวแปรในการทำนายสุขภาพจิตและการปรับตัวของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี [ออนไลน์] 2545 [วันที่ค้นข้อมูล 20 ตุลาคม 2551]. เข้าถึงได้จาก <http://www.digital.lib.kmutt.ac.th.215>

8. Webster-Stratton, C. Journal of Clinical Child Psychology.1990; 19(2):144-49.
9. Kang, S.A., Daren, S., & Goldstrein, M.F. Relationship between childhood abuse and neglect experience and HIV risk behaviors among methadone treatment drop-out. Child Abuse and Neglect 2000; 26:1275-89.
10. ชมพูนุช บริลักษ์ณ์เลิศ, ดาราวรรณ ต๊ะปิ่นตา และสิริลักษณ์ วรธนะพงษ์. ภาวะซึมเศร้าและอารมณ์ขันในวัยรุ่น. Nursing journal. Jan-Mar 2007; 34(1).
11. พนม เกตุมาน. ปัญหาพฤติกรรมวัยรุ่น (Adolescent problems) [ออนไลน์] 2550 [วันที่ค้นข้อมูล 2 ตุลาคม 2551]. เข้าถึงได้จาก <http://www.psyclin.co.th/new>.
12. ฝ่ายวิเคราะห์และประมวลข่าวสารสำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ กระทรวงสาธารณสุข. วิกฤติเด็กไทย วิกฤติชาติ. สรุปข่าวประจำวัน. แนวหน้า. [ออนไลน์] 2550 เข้าถึงได้จาก <http://www.moph.go.th>
13. สถาบันรามจิตติ. พฤติกรรมเด็กและเยาวชน โครงการติดตามสถานการณ์เด็กและเยาวชนภาคกลาง [ออนไลน์] 2551 [วันที่ค้นข้อมูล 2 ตุลาคม 2551]. เข้าถึงได้จาก www.childwatchthai.com/home.asp
14. พรณพิมล หล่อตระกูล. ครอบครัวเข้มแข็ง [ออนไลน์] 2551 [วันที่ค้นข้อมูล 21 ตุลาคม 2552] เข้าถึงได้จาก <http://www.ramament.com>.
15. สุริยเดว ทรีปาตี. ปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยป้องกันหรือส่งเสริมสุขภาพวัยรุ่น [ออนไลน์] 2009 [วันที่ค้นข้อมูล 20 ธันวาคม 2552]. เข้าถึงได้จาก <http://www.wearehappy.in.th/happy-kids/happykidsteen/>
16. Fiese, B. H. Dimensions of family rituals across two generation: Relation to adolescent identity. Family Process [Serial Online] 1992; 31: 151-62.
17. Denham, S. A. Relationships between Family Rituals, Family Routines and Health. Journal of Family Nursing [Serial online] 2009; 3: 305-30.
18. Resenic, M.D., Bearman, P.S., Blum, R.W., et al. Protecting adolescents from harm: Finding from the National Longitudinal Study on Adolescent Health. The Journal of American Medication Association 1997; 278(10): 823-32.
19. สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์. สำรวจ “แก๊งกวนเมือง” วัยรุ่นอยุธยา อันตราย!! ที่น่าจับตา. มติชนรายวัน. ฉบับวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2549.
20. บุญใจ ศรีสถิตนรากร. ระเบียบวิธีวิจัยทางพยาบาลศาสตร์. กรุงเทพฯ: ยูแอนดีไออินเตอร์มีเดีย; 2550.
21. Fiese, B.H, & Kline, C.A. Development of the Family Ritual Questionnaire (FRQ): Initial reliability and validation studies. Journal of Family Psychology 1993; 6: 290-99.
22. Wolin, S.J. & Bennett, L.A. Family rituals. Family process.[Serial online]1984; 23: 401-20.
23. พิสมัย นพรัตน์. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมเสี่ยงทางเพศของนักเรียนมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษา. [วิทยานิพนธ์พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพยาบาลอายุรศาสตร์และศัลยศาสตร์] เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2543.
24. นิตยา ตากวิริยะนันท์. การพัฒนาและทดสอบคุณภาพเครื่องมือประเมินปัจจัยป้องกันด้านบุคคลสำหรับวัยรุ่นไทย. ปทุมธานี: คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; 2550.

25. วิชัย เทียนถาวร, ประสิทธิ์ ลีระพันธ์, เพ็ญประภา ศิริโรจน์, วรลักษณ์ คงหนู และทัศนภรณ์ ขำปัญญา. การศึกษาสภาวะครอบครัวที่พึงประสงค์ของประเทศไทย. วารสารการส่งเสริมสุขภาพและอนามัยสิ่งแวดล้อม 2545; 22(4).
26. ธนินทร์ ตีรณานนท์. ไทยในกระแสโลกาภิวัตน์ : ศึกษากรณีผลของการสื่อสารต่อการบริโภคสินค้าและบริการของคนไทยในกรุงเทพมหานคร. [วิทยานิพนธ์วารสารศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาสื่อสารมวลชน]. กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; 2539.
27. Bomar, P.J. Promoting Health in Families Applying Family Research and Theory to Nursing Practice. 3rded. Philadelphia: Pennsylvania; 2004.
28. บุษกร สืบซึ้ง. ความสัมพันธ์ระหว่างความผูกพันต่อครอบครัว และการสื่อสารในครอบครัวกับทักษะชีวิตพื้นฐานของวัยรุ่นในจังหวัดปราจีนบุรี. [วิทยานิพนธ์ปริญญาพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพยาบาลครอบครัว] ชลบุรี: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา; 2549.
29. Victor, T. Resilience and education pathways : A Longitudinal analysis of low reading Achiever.[Online] 2003 [cited 2009 Oct 25] from : <http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/cjfy/article/viewFile/6047/5136>.
30. Roberts, J.E. Family rituals and deviant behavior Unpublished doctoral dissertation. University of North Texas; 2002.
31. Leon, K. & Jacobvitz, D. Relationships between adult attachment representations and family ritual quality: A prospective longitudinal study. Family Process 2003; 42:419-32.
32. สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว. คู่มือการใช้เวลาอย่างมีคุณภาพกับครอบครัว. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ชุมชุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.ลาดพร้าว; 2552.